

GÖRÖG KATOLIKUS FELEKEZETSZERVEZŐDÉS A 17. SZÁZAD VÉGÉN?

Dr. Véghseő Tamás

teológiai tanár

Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola

4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13-19.

E-mail: vechseot@atanaz.hu

Az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok és a Norvég Finanszírozási Mechanizmus támogatásával 2009. április 1-én alakult meg a nyíregyházi Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán a „Görög Katolikus Örökség” Kutatócsoport. A támogatók 2011. március 31-ig finanszírozzák a kutatócsoport NNF 78739. sz. „A Kárpátok Eurorégió görög katolikus kulturális örökségének kutatása és megőrzése: a történelmi munkácsi egyházmegye bizánci szertartású katolikus közössége kialakulásának és fejlődésének kutatása (1646-1818) és magyarországi tárgyi emlékeinek feltérképezése” című kutatási programját. A kutatócsoport vezetője: Dr. Véghseő Tamás, főiskolai docens, tagjai: Nyirán János és Terdik Szilveszter doktoranduszok.

A kutatási program fontosabb elemei:

1. Levéltári kutatások hazai és külföldi levéltárakban, szakcikkek, konferencia-előadások, monográfia elkészítése a történelmi munkácsi egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17-18. századi fejlődése témakörben. (Véghseő Tamás)
2. Ötven magyarországi görög katolikus templom művészettörténeti értékeinek felmérése, ebből tizenhat templom teljes építészeti felmérése és dokumentálása. (Terdik Szilveszter)
3. A magyar nyelvű liturgia-fordítás vizsgálata és kritikai kiadása. (Nyirán János)
4. Digitalizált adatbázis készítése. (Csoportmunka)

Előadásomban az általam kutatott téma egy meghatározó korszakára, a 17. század végén és 18. század első éveiben a Munkácsi Egyházmegyét vezető De Camillis püspök tevékenységére szeretném ráirányítani a figyelmet.

A kora újkori felekezetszerveződés (konfesszionalizáció) folyamatában sajtós helyet foglalnak el a korszakban létrejövő és lassú fejlődésnek induló görög katolikus egyházak. Történetüket vizsgálhatjuk a katolikus megújulás keretein belül, a katolikus konfesszionalizáció egyik, a katolikus világ nem minden területére jellemző fejezeteként. A katolikus egyházon belüli reformfolya-

matok vezettek el a katolikus öntudat megerősödéséhez, melynek egyik legfontosabb alappillére a Rómához való hűség és a Rómával való egység. Ez a megerősödött katolikus öntudat, a maga eszköztárával (modernizált oktatási rendszer, jelentős politikai/hatalmi támogatottság) tudott reális és vonzó alternatívaként, esetenként egyedüli járható útként megmutatkozni a válságoktól sújtott keleti szertartású keresztények egyes közösségei előtt. A sajátos felekezeti viszonyokkal rendelkező Magyar Királyságban a katolikus egyház a protestáns felekezetek által nyújtott alternatívát kiszorítva tudta megszólítani a keleti keresztények meglehetősen nagy csoportját és – a kora újkori felekezeti viszonyok közötti megmaradás lehetőségeként – felvázolni előttük a Rómával való egység útját.

Jogos tehát, hogy a magyarországi görög katolikus egyházak történetét a katolikus konfesszionalizáció részeként vizsgáljuk. Ugyanakkor a folyamatok megértéséhez hasznosnak tűnik, ha azokat az ismérveket, melyek a konfesszionalizáció korának minden felekezetére, tehát a protestánsokra is jellemzőek, külön a görög katolikus egyházakra is vonatkoztatjuk. Jóllehet több esetben ezek a kategóriák nem mutatnak markáns eltérést a római és a görög katolikus értelmezés között, alkalmazásuk mégis rávilágít arra, hogy a görög katolikus egyházak történetének kezdeti szakaszában – legalábbis a munkácsi egyházmegyére vonatkozólag és De Camillis püspök korában – a katolicizmuson belüli, de mégis önálló felekezetiség gondolata jelen volt.

A nyugat-európai történetírás már több mint egy évtizede rögzítette a felekezetszerveződés folyamatának közös, minden konfesszióra jellemző ismérveit. Ezek rövid felsorolásban: 1. az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklásának tudata; 2. egyértelmű hitvallásformulák kidolgozása és a heterodox értelmezési lehetőségek elvetése; 3. gondoskodás a hitelvek megfelelő képviselőiről (képzett papok, lelkészek, tanítók); 4. Felekezetspecifikus oktatási rendszer kiépítése 5. az oktatási rendszer újjászervezése és törekvés az oktatási monopólium megteremtésére; 6. vallási propaganda és cenzúra alkalmazása; 7. felekezetre jellemző istentiszteleti formák kidolgozása és a többi felekezettől megkülönböztető rítusok kihangsúlyozása; 8. sajátos nyelvezet kifejlesztése; 9. a felekezeten belüli ellenőrzés eszközeinek kidolgozása (zsinatok, vizitációk, lajstromok, anyakönyvek) és a disszidensek eltávolítása; 10. saját egyházszervezet kiépítése; 11. az államhatalommal alkotott szimbiózis.

Joannes Josephus De Camillis római tanulmányai végeztével a Propaganda-Kongregáció megbízásából évekig misszionáriusként működött Albániában. Rómába visszatérve előbb a rutén baziliták szentszéki ügyvivője, majd pedig a Vatikáni Könyvtár görög írnoka lett. 1689 őszén a Rómában tartózkodó Kollonich Lipót bíboros a Propaganda-Kongregáció javaslatára ajánlotta fel neki az üresedésben lévő munkácsi püspöki széket. Miután De Camillis elfogadta a felkérést, még Rómában sor került kinevezésére és felszentelésére. Rövid bécsi kitérő után, ahol az uralkodótól megkapta kinevezését, 1690 tavaszán már új egyházmegyéjében tartózkodik, s nagy lendülettel lát hozzá a helyi viszonyok

feltérképezéséhez. Rendkívüli nehézségek közepette, a kihívások elől el nem menekülve az 1706-ban bekövetkezett haláláig fáradhatatlanul munkálkodott az unió megszilárdításán és a görög katolikus egyház felemelésén.

Jóllehet De Camillis püspök számára teljesen ismeretlen országba érkezett, ahol számos meglepetés és szélsőséges élethelyzetek sokasága fogadta, mégis úgy tűnik, hogy hivatali idejének első pillanatától kezdve programszerűen szervezte tevékenységét. Lelkipásztori programjának gerincét azok a pontok adták, melyeket a felekezetszerveződés korának jellegzetes ismerveiként felsorolhatunk. Püspöki szolgálata elképzelhetetlen lett volna azon szilárd meggyőződés nélkül, hogy birtokolja és képviseli az egyetlen, üdvösségre vezető igazságot, a katolikus anyaszentegyház által vallott hitet. Ennek az úgynevezett ideológiai alapnak a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A kora újkor hihetetlen áldozatokra és önfeláldozásra is képes misszionáriusai csak abból meríthettek erőt hivatásukhoz, hogy a tét a lelkek üdvössége: azért kell katolikus kereszténnyé tenni a pogányokat, az eretnekeket vagy a szakadárokat, mert az érintettek üdvözülése, a lelkek megmentése forog kockán. De Camillis püspököt is ez a szilárd belső meggyőződés vezeti: a „jókhoz”, vagyis a katolikus anyaszentegyházhoz való tartozás szükségessége.

A fennmaradt forrásokban De Camillis alapvetően három fontos feladatot nevez meg.

Az első, a szakadárok visszavezetése a Római Anyaszentegyházba, egyrészt a legégetőbb problémára utal, másrészt pedig fogalomhasználatában is tükrözi a püspök egyháztani nézeteit. De Camillis hamar felismerte azt, hogy az 1646-ban megkötött ungvári unió gyakorlatilag romokban hevert. A papjaival való első találkozásai során nehezen tudta megállapítani, hogy azok egyáltalán katolikusok-e? Az első elbizonytalanító jeleket újabbak követték, melyek mind azt erősítették, hogy a püspök elsőszámú feladata a katolikus egyházzal való egység elfogadtatása. Ezt a feladatot maga a püspök a kor római katolikus álláspontját tükrözve fogalmazta meg: a szakadárokat vissza kell vezetni a Római anyaszentegyházba, melyet az egyházzakadéskor elhagytak. Nincs szó tehát egyenlő felek megegyezéséről, ahogyan azt a firenzei modell feltételezte, hanem a tridenti modell szabályai szerint az egyik, minden szempontból felsőbbrendű felekezet, a római katolicizmus visszafogadja a kebeléből kiszakadt keleti közösségeket. Ez a megfogalmazás egyáltalán nem meglepő a Rómából érkező, tridentinus szellemben nevelkedett görög püspök részéről. A katolikus felekezethez (és minden más felekezethez) tartozás kinyilvánítása a hitvallás nyilvános elfogadása. A katolikus egyházban ez a tridenti hitvallás elfogadása, amit a sajátos görög katolikus környezetben a Római Apostoli Székkal való egység kinyilvánítása egészít ki. De Camillis püspök tevékenységének egyik alappillére a katolikus egyházhoz való tartozás és hűség nyilvános kimondása. Az általa sorozatban szervezett zsinatok első napirendi pontja minden esetben a hitvallás letétele a papok részéről. A hitvallás letételét megtagadó disszidensek természetesen a felekezet elhagyására kényszerülnek.

A második feladat, a bajok és a visszaélések kiirtása egyfajta „egyházi válságkezelés”. Azok az állapotok, melyeket az újonnan érkező püspök talált, semmiben sem emlékeztettek egy elfogadhatóan működő egyházra. A tridenti reformintézkedések minden eleme bevezetésre várt. A papság körében alapvető hiányosságok mutatkoztak mind a képzettség, mind pedig az életvitel tekintetében. Működő egyházi közigazgatásnak vagy mindenki által ismert és követett normagyűjteménynek nyomát sem találta. Azonnali cselekvésre, a legalapvetőbb bajok és problémák orvoslására volt szükség: a papképzés színvonalának emelésére, felekezetspecifikus oktatási rendszer alapjainak letételére, alapvető egyházkormányzati egységek felállítására, a vallási propaganda eszközeinek megteremtésére.

A harmadik feladat, egy jobb „életrend” bevezetése, túlmutat a közvetlen válságkezelésen és egy hosszabb távú célkitűzést és cselekvésprogramot feltételez. A jobb „ordo vivendi” megteremtésének igénye kilép a szűken vett egyházi élet keretei közül és inkább a tágabb társadalmi szempontok felé mozdul el. A Rómával való egység, vagyis a katolikus egyházba való betagozódás az érintett társadalmi rétegeknek a központi hatalom által kívánatosnak tartott integrálódását mozdította elő. Ez fokozta a társadalom szervezettségének, egységesítésének, s következőképpen ellenőrizhetőségének szintjét, ami az államhatalom szempontjából számos előnnyel járt. Ezekben az évtizedekben minden európai államhatalom az ebbe az irányba haladó folyamatokat erősítette. Az európai társadalmak különböző rétegei, s maga a hétköznapi élet is egy magasabb fokú szervezettség felé mozdult el (Sozialdisziplinierung). A bécsi központi kormányzat megnövekedett érdeklődése a keleti szertartású keresztények iránt, melyben Kollonich Lipót szerepét ki kell hangsúlyoznunk, az európai mintákból táplálkozik. A magyarországi keleti szertartású közösségek kulturális és gazdasági válságtól sújtott, elmaradott társadalmi réteget képeztek. Ezen réteg felemelésére, modernizálására mutatkozott alkalmas eszköznek a katolikus egyházba való integrálás. Az európai műveltséggel rendelkező De Camillis jól átlátta ezeket a szándékokat, s azokkal maximálisan tudott azonosulni. Megértette azt, hogy a rábízott közösség a kor viszonyai és adottságai közepette csak ezen az úton indulhat el a felemelkedés felé, mely nem csak az egyházi élet megtisztulását fogja magával hozni, hanem az egész közösség társadalmi helyzetének javulását is. Ismerve a tridenti reformban megerősödött katolicizmus lehetőségeit – itt személyes életútjának alakulására is gondolhatunk – a püspök tudta, hogy a görög katolikus egyház milyen előnyökre lelhet az unió révén. Ennek a jobb „ordo vivendi”-nek a lehetőségét kellett elfogadtatnia papjaival és híveivel. Itt ismét rámutathatunk az államhatalommal való szimbiózis – érdekazonosságban megmutatkozó – ismérére.

De Camillis püspöki szolgálata ezer szállal kapcsolódik a világi hatalomhoz. A Magyar Királyság egyik katolikus püspökeként a főkegyúri jog alapján természetesen a kinevezését is a királytól kapta. Latin szertartású püspöktársaival ellentétben viszont egzisztenciálisan is szinte teljesen az államhatalomtól füg-

gött, mivel hatalmas kiterjedésű egyházmegyéjében rendkívüli szegénység uralkodott. Némi iróniával jegyzi meg egyik levelében, hogy hiába van az Egyházi Államnál is nagyobb kiterjedésű egyházmegyéje, éves jövedelme még azt az összeget sem éri el, amit a Vatikáni Könyvtár írnokaként kapott. Az udvar Kollonich közbenjárására rendszeres segélyben részesítette, amit a központi kormányzat területileg illetékes szerve, a kassai székhelyű Szepesi Kamara folyósított, melynek hivatalnokai az államhatalom legkönnyebben elérhető képviselői voltak a számos ügyben segítségre szoruló munkácsi püspök számára.

A püspök feladatának azt tekinti, hogy a rábizott nyájat, a munkácsi püspökség keleti szertartású közösségét a katolikus reform szellemében megújítva úgy integrálja a katolikus egyházba, hogy annak hagyományaiból fakadó sajátosságai ne vesszenek el. Miközben világosan kijelöli a közösségét a konkurens felekezettől, az ortodoxiától elválasztó határt, törekszik arra is, hogy a személyes kapcsolatrendszere nyújtotta védettséget kihasználva (itt elsősorban Kollonich bíborosra kell gondolnunk) a felekezeti küzdelemben „természetes szövetséges”, a területileg illetékes egri püspökkel szemben is megőrizze egyháza függetlenségét. Ez a munkácsi egyházmegye 1771-ben történt kánoni felállításáig csak neki sikerült: utódai már az egri püspöknek való teljes alávetettségben, másodosztályú katolikusokká leminősítve végezték szolgálatukat papjaikkal együtt. Ezért a címben megfogalmazott kérdésre, egy óvatos „igen” választ adhatunk.

A püspök legfőbb törekvése – a keleti szertartású keresztények integrációja a katolikus egyházba – több mint vallási/felekezeti/teológiai kérdés. Az érintett társadalmi csoport számára a katolikus egyházon keresztül válnak elérhetővé azok a lehetőségek, melyek az áhitott és valóban szükséges szociális, gazdasági, kulturális felemelkedéshez vezetnek. A felemelkedés záloga pedig a közjogi státusz elnyerése, vagyis a felekezeti hovatartozás kimondásának (ti. a római katolikus egyházzal való egység deklarálásának) állami elismerése. Az elismerés nem szimbolikus aktus, hanem nagyon is konkrét következményként az integrálódó társadalmi csoportvezető rétegének, az immáron görög katolikus papságnak az emancipációját, a latin szertartású klerussal való egyenjogúsítását eredményezi. Ez azonban oly mértékben sérti a lokális hatalmi csoportosulások érdekeit, hogy megvalósítása az erős központi kormányzati akarat ellenére is több évtizedes késedelmet szenved.

A katolikus egyházba való betagozódás, az egyházi élet reformja és a társadalmi felemelkedés gondolata De Camillis püspök felfogásában egy és ugyanazon cselekvésprogram keretein belül jelenik meg. Programjának minden eleme, püspöki tevékenységének minden intézkedése ezt a három célt szolgálja. Ő maga pedig az egyes célok teológiai, felekezeti, egyházfegyelmi, társadalmi, gazdasági, kulturális komponenseit ezekkel a szavakkal egyesíti: egy jobb életrendet bevezetni.